

Först kommer moralen. Är människans moral bara något inlärt, en tunn kulturfernissa över vår i grunden själviska natur? Allt fler forskningsrön tyder på att den tvärtom är medfödd, ett resultat av artens kamp för överlevnad.

Är vi människor moraliska av naturen, eller är moralen något som utvecklats i strid mot vår biologiska natur, som en följd av att människan höjde sig över sitt ursprung och blev en civiliserad kulturvarelse? Eller, annorlunda uttryckt: Är moralen något som vi föds med, eller något som vi lär oss? Denna klassiska filosofiska fråga är inte längre förbehållen filosofin, utan sysselsätter i allt högre grad även kognitionsforskare, biologer och evolutionspsykologer, som undersöker moralens möjliga biologiska grundvalar. För femtio år sedan dominerades psykologin ännu av behaviorismen, som hävdade att allt mänskligt beteende var ett resultat av inläring och ingenting annat. Exempelvis menade teorins främsta företrädare, BF Skinner, att barn lär sig prata genom att deras föräldrar uppmuntrar och belönar förspråkliga ljud, och att barnen sedan med hjälp av ständiga belöningar från omgivningen leds hela vägen fram till fullt utvecklad språkförmåga.

Delvis som en reaktion mot behaviorismens människo- och vetenskapssyn kom sedan den kognitiva revolutionen inom psykologin, med början av 1950-talet. Ett av startskotten för denna revolution var lingvisten Noam Chomskys bok "Syntactic Structures" från 1957, som i ett slag revolutionerade studiet av den mänskliga språkförmågan. Chomskys teori gick ut på att den mänskliga språkförmågan är alldeles för komplicerad för att kunna förklaras genom inläring.

Barn ställs inför en mycket begränsad mängd ofullkomliga och fragmentariska språkliga data ("the poverty of the stimulus", med Chomskys terminologi), men trots det lyckas de på mycket kort tid rekonstruera och internalisera sitt språks grammatik. Därför måste vi, menade Chomsky, anta att alla människor har en medfödd språkförmåga – en universell grammatik, eller språklig "djupstruktur", som är biologiskt bestämd och gemensam för alla språk, och som växer fram hos barnet i takt med att hjärnan växer (förutsatt att barnet vistas i en språklig miljö).

Denna syn på den mänskliga kunskapen som alltför avancerad för att kunna förklaras genom inläring har sedan spritt sig till andra områden av mänskligt vetande. I och med den kognitiva revolutionen började forskare inom olika discipliner intressera sig för just det som behavioristerna ansett det vara "ovetenskapligt" att ägna sig åt: det mänskliga medvetandet, det mentala innehåll som så att säga "filtrerar" en stimulus innan den omvandlas till en respons. Det har blivit alltmer uppenbart att människor föds med en rad avancerade "inlärningsprogram", som aktiveras och utvecklas genom mötet med en förväntad livsmiljö.

Mycket talar för att det förhåller sig på liknande sätt med människans moraliska kunskap, det vill säga att vi människor föds med något som skulle kunna beskrivas som en "universell moralisk grammatik", med biologiskt bestämda parametrar som hamnar i olika lägen beroende på vilken kultur vi föds in i. Chomsky är själv av den uppfattningen, och uttryckte sig så här i en intervju för några år sedan:

"Faktum är att vi ständigt gör moraliska bedömningar i helt nya situationer, och över ett brett spektrum gör vi det på ett likartat sätt – det vill säga vi avviker inte slumpmässigt och kraftigt från varandra. Dessutom gör små barn det, mycket fort, och de gör det också på ett likartat sätt ... Om man därför begrundar detta fenomen finns bara två möjligheter: antingen handlar det

”

Antingen handlar det om ett mirakel, eller så är vår moraluppfattning grundad på vår mänskliga natur.”

FRANS DE WAAL
"Primates and Philo-
sophers: How Morality
Evolved"
Princeton University
Press, 2006

TOR WENNERBERG
är frilansskribent, översättare och psykologstuderande vid Stockholms universitet.

om ett mirakel, eller så är vår moraluppfattning grundad i vår mänskliga natur.”

Om Chomsky har rätt på den här punkten inställer sig frågan hur evolutionen har kunnat göra människan till ett moraliskt djur, när ju allting – i ett evolutionärt perspektiv – handlar om individernas kamp för att överleva och fortplanta sig.

Frans de Waal, en av världens ledande primatforskare, specialiserad på schimpansers och bonoboapors sociala liv, delar Chomskys uppfattning om moralen som en medfödd förmåga, ett biologiskt bestämt inlärningsprogram av liknande slag som språket. I boken "Primates and Philosophers", som bygger på de föreläsningar han höll vid Princetonuniversitetet 2003, presenterar han sin syn på hur det naturliga urvalet har format den mänskliga moralen.

Enligt de Waal har synen på den mänskliga naturen aldrig varit så negativ och pessimistisk som under de senaste tre decennierna, och han spekulerar kring att detta kan ha samband med att marknadsliberalismen fick en så dominerande ställning efter Thatchers och Reagans makttillträde. Evolutionsbiologer har använt metaforer som "den själviska genen", och från den utgångspunkten har många gått vidare till att hävda att också människor egentligen är helt igenom själviska, att moralen bara utgör en hycklande förklädnad som döljer det strategiska egenintresset.

de Waal vänder sig mot detta synsätt, som han kallar "fernissa-teorin": synen på moralen som en kulturell fernissa som lagts över vår i grunden själviska, primitiva natur. Denna moralteori är naturligtvis inte unik för det sena 1900-talets evolutionsbiologi, utan har rötter långt tillbaka i filosofihistorien.

Fernissa-teorin bygger, menar de Waal, på en grundläggande missuppfattning om hur evolutionen fungerar. Han kallar denna missuppfattning "Beethoven-felslutet". Den våning i Wien där Beethoven skapade sina musikaliska verk beskrevs av samtida besökare som en regelrätt svinstia. På liknande sätt är det med evolutionen, menar de Waal: det finns inget logiskt samband mellan det naturliga urvalet som process (motsvarigheten till Beethovens snuskiga bostad) och de resultat den åstadkommer. Beethoven-felslutet innebär en tro på att en grym och skoningslös elimineringsprocess också måste frambringa grymma och skoningslösa varelser. Detta felslut skulle enligt de Waal kunna förklara vissa evolutionsbiologers syn på människan som en i grunden egoistisk "överlevnadsmaskin", född till att konkurrera, och på moralen som antingen ett hyckleri eller ett upphävande av de "själviska" genernas inflytande, ett brott med människans egentliga natur.

de Waals utgångspunkt är den motsatta: moralen står inte i motsättning till vår grundläggande natur, tvärtom växer den fram ur den. Det naturliga urvalet främjar de organismer som överlever och reproducerar sig, ingenting annat. Hur detta går till – om det till exempel sker genom mer av konkurrens eller mer av samarbete – är en öppen fråga.

Ett av bevisen för den mänskliga moralens djupa evolutionära rötter är de många exemplen på enklare moraliskt beteende och moraliska känslor bland våra närmaste släktingar bland primaterna, schimpanserna och bonoboaporna. Hos dessa sociala däggdjur finns moraliska byggestenar som förmåga till empati, tröstbeteende och gruppstärkande konfliktlösning, liksom

eventuellt en elementär rättvisekänsla, vilket de Waal illustrerar med flera belysande exempel från forskningslitteraturen.

de Waal menar att de tidiga jägar-samlar-samhällena måste ha utgjort en optimal grund för moralisk utveckling. De individer som visade störst förmåga att samarbeta och hjälpa andra, att empatiskt ta andras perspektiv och leva sig in i deras situation, reproducerade sig i långt högre grad än individer som saknade dessa förmågor: på så sätt blev deras "moraliska" gener efter hand vanligare. Moralutvecklingen kan ha börjat med släktskapsbaserad altruism (hjälp till släktingar som man delvis delar gener med) och reciprok altruism (hjälp till personer som har potential att kunna återgälda hjälpen vid en senare tidpunkt). Efter hand kan sedan dessa impulser och beteenden delvis ha frikopplats från de konsekvenser som ursprungligen formade dem.

Den mänskliga moralen har emellertid en tydlig baksida, som också har att göra med det sätt på vilket den utvecklats. Människor tenderar att vara partiska för den egna gruppen: moralen är i hög grad ett fenomen som är förbehållet medlemmar av den egna gruppen, på bekostnad av andra grupper. Den mänskliga moralen utvecklades sannolikt, menar de Waal, genom att fientlighet och krigföring mot andra grupper steg för steg förstärkte solidariteten inom den egna gruppen fram till den punkt där moralen uppstod. Denna tendens att skapa sammanhållning genom fientlighet mot utomstående finns därför som en djupt ingrodd potential i det mänskliga psyket.

Men mot den tendensen står en annan, det som filosofen Peter Singer har kallat "utvidgningen av den moraliska cirkeln": de moraliska känslornas utsträckning till att omfatta andra grupper av människor eller hela mänskligheten, men också andra kännande varelser. Det är på den här punkten, i förmågan att uppställa abstrakta moraliska regler och principer som äger generell och opartisk giltighet, som människan verkligen skiljer ut sig från andra sociala däggdjur. Empatin, i kombination med den mänskliga förmågan till förnuftigt tänkande, har kanske ett slags egen inneboende kraft som gör att den kan utvecklas förbi de begränsningar som en gång direkt gynnade individens och grupperns överlevnad.

Den mänskliga förmågan till opartisk empati är emellertid "bräcklig", konstaterar de Waal. Den kan lätt bryta samman vid olika slags påfrestningar. Människors tendens att favorisera sin egen grupp på andra gruppers bekostnad ökar när fara hotar eller när resurstillgången blir knapp. Den moraliska cirkeln tenderar då att krympa. Materiell trygghet och, kan man förmoda, en rimligt jämlik fördelning av resurserna, kan däremot möjliggöra en utvidgning av den moraliska cirkeln.

Med sina studier av primaters sociala beteende har Frans de Waal lämnat ett viktigt bidrag till förståelsen av den mänskliga moralens biologiska grundvalar. Det är ett angeläget forskningsområde som har potential att kunna ge oss betydelsefulla insikter om oss själva. En särskilt viktig fråga är vilka slags institutionella och sociala förhållanden som underlättar för människors moraliska instinkter att utvecklas fullt ut. Den bräckliga, men verkliga, tendensen till gränsöverskridande solidaritet människor emellan behöver allt stöd den kan få.

TOR WENNERBERG
essa@dn.se

Människans moral. En apa bakom örat?